

die tijd aan de toppen van het Nederlandse bedrijfsleven een vrij algemene angst (en angst is als regel een slechte raadgever) dat bij dergelijke weigeringen ook bedrijfsinstallaties en arbeiders naar Duitsland overgebracht zouden worden.

Inderdaad werden enkele weigerachtige bedrijven (wij zullen ze straks noemen) onder *Verwaltung* geplaatst, maar doordat het er zo weinige waren, vormde zulks voor de Duitsers geen probleem. Breder verzet had wèl een probleem gevormd. Daar kwam het niet toe en dan verdient het de aandacht dat de Duitsers blijkens de bewaardgebleven stukken die wij citeerden, na de capitulatie in de maanden mei en juni aanzienlijk minder weerstand ontmoetten dan zij zelf voorzagen – Seyss-Inquart minder weerstand in het politieke vlak, Fischböck minder weerstand in het economische.

Is het nu billijk, in de zwakkere economische positie waarin Nederland zich ging bevinden (de positie die wij in de aanhef van deze paragraaf schetsten), toch dat element van overmacht te zien? Het is een argumentatie die niet alleen tijdens, maar ook na de oorlog vaak verkondigd is, dat laatste bij de processen die op het gebied van de economische collaboratie vielen. 'Wij hebben alleen maar getracht', zo heette het dan, 'het beste voor Nederland te bereiken. Wilde men voorkomen dat de werkgelegenheid en het voorzieningspeil in ons land katastrofaal daalden, dan was heroriëntatie van ons economisch bestel op Duitsland onvermijdelijk en daarin mogen verschijnselen als het aanvaarden van Duitse orders ook op militair gebied en als de arbeidsinzet niet alleen hun verklaring maar ook hun rechtvaardiging vinden.'

Dat men er door die heroriëntatie in geslaagd is, te voorkomen dat werkgelegenheid en voorzieningspeil althans in de begintijd snel gingen dalen, is juist. De personeelsbezetting van de Nederlandse industrie stond eind maart '41 op precies hetzelfde peil als eind april '40.¹ Wij zien evenwel de relatieve handhaving van werkgelegenheid en voorzieningspeil minder als *oorzaak* van de economische heroriëntatie op Duitsland dan als *gevolg* daarvan en wij menen dan ook dat die heroriëntatie in het streven naar de handhaving van werkgelegenheid en voorzieningspeil slechts een deel, en misschien maar een klein deel van haar verklaring kan vinden – zulks dan nog afgezien van het feit dat dat streven in oorlogstijd niet onder alle omstandigheden mag prevaleren.²

¹ B. A. Sijes: *De arbeidsinzet*, p. 138. ² Wat de bestrijding van de werkloosheid betreft, is het merkwaardig dat men van Nederlandse kant de toch al tamelijk bescheiden plannen om de werkverschaffingen uit te breiden, zo spoedig opgegeven heeft. Hierbij waren in april '40 vier-en-vijftigduizend arbeiders ingeschakeld